

**СУТНІСТЬ І ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРИРОДНО-РЕСУРСНІЙ СФЕРІ****THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF INSTITUTIONAL
TRANSFORMATIONS IN THE NATURAL-RESOURCE SPHERE****Оксана САКАЛЬ,**

*кандидат економічних наук,
Державна установа «Інститут
економіки природокористування та
сталого розвитку Національної
академії наук України», Київ*

Oksana SAKAL,

*Candidate of Economic Sciences,
Public Institution «Institute of
Environmental Economics and
Sustainable Development of the National
Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv*

Систематизовано визначення поняття інститут, узагальнено сутність і фактори інституціональних трансформацій, зокрема у природно-ресурсній сфері. Основою інституціонального розвитку суспільства й економіки у частині відносин «людина–природа–суспільство» визначено діяльність і поведінку окремого індивіда, його взаємодію з інститутами й організаціями під впливом формальних прав та неформальних обмежень. Обґрунтовано, що зміна господарського механізму природокористування належить до основних завдань інституціональних трансформацій у досліджуваній сфері. Зважаючи на специфіку й роль природно-ресурсного потенціалу для національної економіки та принципи інституціональних трансформацій (відповідно до неоінституціональної теорії), запропоновано суб'єкт-об'єктні відносини у природокористуванні вважати надскладними, що утруднює або й унеможливує забезпечення достатнього рівня ймовірності прогнозування їх розвитку. Для зменшення інституціональної невизначеності та підвищення вірогідності прогнозування ризику ключову роль відведено інститутам регулювання й управління природокористуванням. Вирішальне значення при цьому має інтерналізація зовнішніх ефектів, наближення граничних суспільних і приватних вигод (витрат), ураховуючи феномен суспільних благ.

Ключові слова: *неоінституціоналізм, інститут, інституціональне середовище, фактори, трансформації, роль держави, природно-ресурсна сфера.*

The definition of institution is systematized in article, the essence of institutional transformation and factors of such transformation are generalized, particularly in the natural-resource sphere. The basis for institutional development of society and the economy in terms of relations «human-nature-society» is the activity and behavior of the individual, his interaction with the institutions and organizations under the influence of formal and informal limitations. The transformation of the

economic mechanism of nature use defined as one of the main objectives of institutional transformation in the natural-resource sphere. Subject and object relations is considered extremely complicated, that making it difficult, or even impossible to ensure a sufficient level of probability forecasting their development in nature use, taking into account the specifics of the role of natural resources for national economy and the principles of institutional transformations (according to new institutional economics theory). A key role to reduce institutional uncertainty and increase the probability risk prediction is given the institutions of regulation and governance of nature use. Crucial in this case has internalization of externalities, approximation of marginal public and private benefits (costs), and taking into account the phenomenon of public goods.

Key words: *new institutional economics, institute, institutional environment, factors of institutional transformation, the role of state in the natural-resource sphere.*

Постановка проблеми. Загострення глобальних екологічних проблем на тлі диференційованих кризових проявів у соціально-економічних відносинах, котрі можна охарактеризувати як взаємопов'язані та взаємозумовлені, свідчать про глибинні інституціональні трансформаційні процеси, зокрема у природно-ресурсній сфері. Проте механічне однобічне перенесення державно-ринкових пропорцій, що сформувалися протягом тривалого часу в розвинених державах світу, у ході реформ в Україні без системного зв'язку з іншими механізмами перехідних процесів [1, с. 284] може спричинити невпорядкованість, невизначеність інституційного забезпечення і стримування розвитку, що певною мірою вже відбувається. У цьому зв'язку постає завдання інституціоналізації як позитивних, так і негативних зовнішніх ефектів у природно-ресурсній сфері шляхом формування дієвого інституціонального середовища розвитку відносин щодо природних ресурсів й умов навколишнього природного середовища відповідно до концепту сталого розвитку. Дослідники зазначають, що сучасне інституціональне середовище екологічних та економічних інтересів характеризується обмеженістю мотиваційної основи для їх реалізації, яка визначається тимчасовою наявністю інституціонального вакууму чи так званих інституціональних пасток [2, с. 240]. На глобальному, національному та нижчих інституціональних рівнях немає інституту, який формує розуміння ситуації та спільну волю, визначає стратегію подальшого розвитку ноосфери, орієнтує на досягнення загальної мети. Діючі механізми залучення складових природно-ресурсного потенціалу у відтворювальний процес уже не забезпечують сприятливі організаційно-економічні передумови раціоналізації природокористування, а також його комерціалізації та інтерналізації. Необхідне якісно нове інституціональне середовище, що дасть змогу розширити спектр господарських форм освоєння природних ресурсів, а також сприятиме екологічній безпеці соціально-економічного розвитку [3, с. 251, 561–562].

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Роль інститутів у суспільному (економічному) розвитку, сутність і фактори інституціональних

трансформацій висвітлено у працях економістів та соціологів як вітчизняних, так і зарубіжних наукових шкіл економічної теорії. Результати досліджень цієї проблематики стосовно природно-ресурсної сфери наведено, зокрема, у працях дослідників Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України» [2, 3]. При цьому доцільно розширити наукові підходи до визначення сутності й особливостей таких інституціональних трансформацій відповідно до положень неінституціональної економіки.

Мета статті – проаналізувати і систематизувати поняття *інститут*, сутність і фактори інституціональних трансформацій у природно-ресурсній сфері згідно із неінституціональною теорією.

Виклад основного матеріалу. В інституціональній теорії виділяють кілька значень терміна *інститут*, що розрізняються як за широтою охоплення економічних явищ, так і змістом [4, с. 18], а саме: 1) будь-який механізм координації і стимулювання, що в інституціональній економіці, на відміну від неокласичної теорії, також охоплює ринок як систему відносних цін; 2) будь-який неринковий механізм координації і стимулювання (окрім ринку); 3) правила або інституціональне середовище – охоплює тільки правила, що визначають порядок взаємодій між людьми; 4) контракти (у широкому сенсі йдеться про явний або прихований договір щодо організації проведення трансакцій) чи угоди. При цьому, згідно з класифікацією Д. Норта, контракти є нижчим щаблем в ієрархії правил, тоді як в неінституціональній теорії правила і контракти – це два автономні інститути; 5) організації (наприклад, фірма) – мережа контрактів; 6) інституціональний устрій (запропонований О. Вільямсоном) – має ширший зміст і означає спосіб свідомої організації трансакцій, наприклад контракти, організації або ринковий механізм. Саме таку класифікацію інститутів пропонуємо враховувати у процесі формування й реалізації національної стратегії соціально-економічного розвитку, зокрема щодо природно-ресурсної сфери у частині інституціональних трансформацій регулювання й управління природокористуванням.

Інститути, на думку Д. Норта, – це набір правил, процедура відповідності, моральне та етичне поведіння індивідів в інтересах максимізації багатства; розроблені людьми формальні (закони, конституції) і неформальні (договори й добровільно прийняті кодекси поведінки) обмеження, а також фактори примусу, що структурують їх взаємодію [5]. У сукупності вони утворюють спонукальну структуру суспільств і економік. При цьому ринок структурно охоплює різні інститути – закони, правила гри і, що важливо, певні кодекси поведінки, типи відносин і зв'язків, будучи складним і неоднозначним явищем. Інституціональний розвиток економіки відбувається під впливом взаємодії інститутів і організацій, за якої перші визначають так звані правила гри, а другі є гравцями. Нові інститути виникають за умови отримання прибутку, що неможливо в існуючій інституціональній системі. Інститути впливають на економічний процес через зміну витрат обміну і виробництва. Разом із технологією вони визначають трансакційні й трансформаційні (виробничі) витрати, які в сукупності становлять загальні витрати виробництва. Як

формальні, так і неформальні інституціональні обмеження обумовлюють утворення визначених організацій, котрі структурують взаємодію в суспільстві. Наявність трансакційних витрат на політичних і економічних ринках пояснює існування неефективних прав власності. При цьому недосконалість суб'єктивних моделей гравців, які покликані вирішити складні проблеми, може привести до стійкості таких неефективних прав власності. Тому вирішальну роль в успішному формуванні ефективних прав власності відіграє співвідношення вигод і витрат [5, с. 30].

Екстраполювавши енциклопедичне визначення інституціональних змін [1, с. 283] на природно-ресурсну сферу, такі трансформації можна трактувати як безперервний процес кількісно-якісних і сутнісних перетворень різних соціальних та економічних інститутів щодо природних ресурсів і умов навколишнього природного середовища під впливом інституційних факторів – наукових, техніко-технологічних, економічних (зокрема, фінансових, інвестиційних, інноваційних та ін.), соціальних, правових, політичних тощо, пов'язаних з управлінням та регулюванням системи відповідних суспільних відносин, передусім економічних, окремих їх підсистем та елементів. Інституціональні зміни охоплюють традиційні цінності та умовності, кодекси і норми поведінки, які сьогодні стають предметом міждисциплінарних досліджень. В умовах несталості й ризиків ключова роль інститутів проявляється у зменшенні інституціональної невизначеності шляхом її перетворення на певною мірою прогнозований ризик [1, с. 283].

У дослідженні [2, с. 282] під інституціональними перетвореннями рекомендовано розуміти зміну відносин власності, включаючи формування системи гарантій прав приватного власника, необхідних умов і можливостей для трансформації трудових заощаджень у приватний виробничий капітал, а також утворення нових організацій та установ ринкового типу, зокрема комерційних банків, товарних і фондових бірж, інвестиційних фондів, інформаційно-консультаційних, аутсорсингових фірм тощо.

Представники різних напрямів інституціоналізму виділяють низку основних факторів інституціональних трансформацій. Важливо, що технічні та інші зміни дослідники визначають як важливі чинники економічного розвитку, але, будучи складовою процесу зростання, вони самі по собі не можуть його обумовити. Ключем до економічного зростання відповідно до неінституціоналізму є ефективна організація економіки [5, с. 8].

Інституціональні трансформації у природно-ресурсній сфері ми досліджуємо за підходом неінституціоналізму, вважаючи діяльність і поведінку окремого індивіда, його взаємодію з інститутами й організаціями під впливом формальних прав та неформальних обмежень основою інституціонального розвитку суспільства й економіки, а саме відносин «людина–природа–суспільство». Інституціональні обмеження, що встановлюються формальними і неформальними нормами, стосуються всіх елементів навколишнього природного середовища, встановлюючи як межі можливих дій щодо них, так і забезпечуючи свободу дій [6, с. 205]. Саме комплекс таких обмежень формує інституціональне середовище на певному

інституційному рівні (локальному, регіональному, мезорівні, національному, наддержавному). Погоджуємося з думкою О.С. Шимової [6, с. 206], що основним критерієм ефективності інституціонального середовища слід вважати його властивість сприяти збалансованому соціо-еколого-економічному розвитку. Головна мета інституціональних зрушень полягає у перетворенні господарського механізму [3, с. 558], що, на нашу думку, стосовно природокористування є основним завданням інституціональних трансформацій у природно-ресурсній сфері.

Зважаючи на специфіку й роль природно-ресурсного потенціалу та принципи інституціональних трансформацій відповідно до неоінституціональної теорії, суб'єкт-об'єктні відносини у природокористуванні слід вважати надскладними, що утруднює або унеможлиблює забезпечення достатнього рівня ймовірності прогнозування їх розвитку (рис. 1). Зазначене зумовлює необхідність системного підходу й максимально можливого за нинішніх умов упорядкування структури інституціонального забезпечення регулювання й управління природокористуванням. При цьому ключова роль відводиться відповідним інститутам, зокрема щодо стимулювання і контролю раціональної діяльності. Вирішальне значення має інтерналізація зовнішніх ефектів, наближення граничних суспільних і приватних вигод (витрат), ураховуючи обов'язково феномен громадських благ.

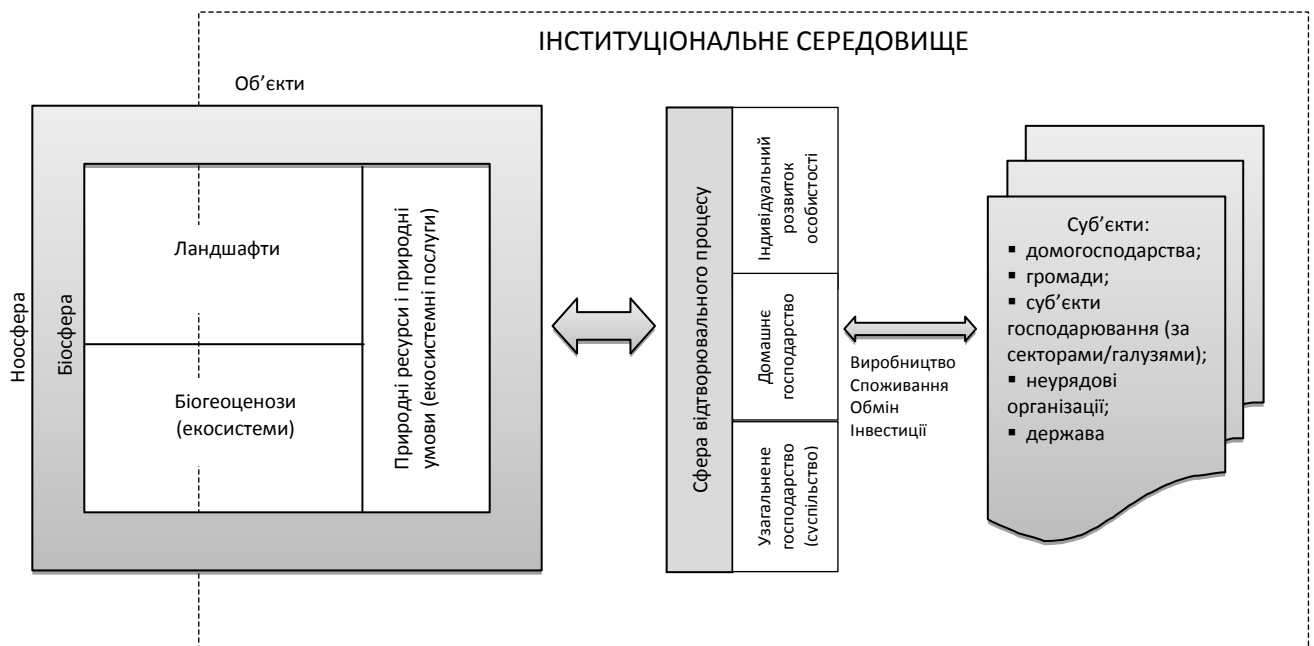

Рис. 1. Суб'єкт-об'єктні відносини у природно-ресурсній сфері в умовах інституціональних трансформацій (розроблено автором за [3, с. 64])

Здійснюючи інституціональні перетворення у природно-ресурсному секторі національного господарства, особливо важливо зміцнити роль держави. Варто зазначити, що інституціоналісти, аналізуючи корпорації, зосереджували особливу увагу на відокремленні власності від контролю за виробництвом, адже управління здійснюють ті, хто відстоюють вузькогрупові інтереси і

контролюють корпорації (за Г. Мінзом, так званий колективний капіталізм) [1, с. 282]. Щодо природних ресурсів і умов навколишнього природного середовища слід говорити про узгодження суспільних і приватних інтересів (вузькогрупових у корпораціях), тому функціонування такого інституту, як корпоративне управління у природно-ресурсній сфері в Україні, потребує додаткових досліджень. Вважаємо, що ризики превалювання вузькогрупових інтересів корпорацій можна збалансувати вагомою інституціональною роллю держави. Її контролююча функція у природно-ресурсній сфері посилює розвиток природоохоронних неурядових організацій (НУО). Неспроможність державних природоохоронних інституцій змушує неформальні екологічні рухи до спроб самоорганізації та перебирання на себе функції держави [3, с. 253]. Загалом в умовах, що сформувалися в Україні, така тенденція сприяє підвищенню ефективності управління природокористуванням.

Висновки. У процесі інституціональних трансформацій у природно-ресурсній сфері України саме фінансово-економічні інструменти регулювання природокористування та охорони навколишнього природного середовища можна вважати одними із пріоритетних у системі формальних і неформальних інститутів розвитку. Опосередкована дія цих інструментів створює умови для бажаної діяльності суб'єктів господарювання, стимулюючи їх раціональну поведінку і збалансований соціо-еколого-економічний розвиток. Зазначене свідчить про необхідність поглиблених досліджень інституціонального забезпечення фінансово-економічних інструментів регулювання суспільних відносин щодо природних ресурсів і умов навколишнього природного середовища та їх ролі у формуванні ефективного інституціонального середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / [С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко та ін.] ; ред. С.В. Мочерний. – Л. : Світ, 2005. Т. 1 : А–Н. – 2005. – 616 с.
2. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин : [монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., акад. НААН України М.А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – 400 с.
3. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування: пострадянський формат / М.А. Хвесик. – К. : Кондор, 2007. – 788 с.
4. Скоробогатов А.С. Институциональная экономика : курс лекций / А.С. Скоробогатов. – СПб. : ГУ-ВШЭ, 2006. – 160 с.
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. – М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
6. Шимова О.С. Институциональная среда формирования стратегий устойчивого развития на региональном уровне / О.С. Шимова, А.А. Побожная // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость : материалы IX Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 19–20 мая

2016 г. : в 2 т. / [редкол.: В.Н. Шимов (отв. ред.) и др.] ; М-во образования Респ. Беларусь, УО «Белорусский гос. экон. ун-т». – Мн. : БГЭУ, 2016.
Т. 2. – 2016. – С. 205–206.

REFERENCES

1. Mochernyi, S.V., Larina, Ia.S., Ustenko, O.A., & Yurii, S.I. (Volume 2) (2005). *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
2. Khvesyk, M.A. (Eds.). (2012). *Instytutstionalizatsiia pryrodno-resursnykh vidnosyn* [Institutionalization of natural-resource relationship]. Kyiv: PI "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the NAS of Ukraine" [in Ukrainian].
3. Khvesyk, M.A. (2007). *Instytutstionalna model pryrodokorystuvannia: postradianskyi format* [Institutional model of nature use: the post-Soviet format]. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
4. Skorobogatov, A.S. (2006). *Institutsionalnaia ekonomika* [Institutional economy]. St. Petersburg: GU-VShE [in Russian].
5. Nort, D. (1997). *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and functioning of the economy]. Moscow: Fond ekonomicheskoi knigi "Nachala" [in Russian].
6. Shimova, O.S. & Pobozhnaia, A.A. (Volume 2) (2016). *Institutsionalnaia sreda formirovaniia strategii ustoichivogo razvitiia na regionalnom urovne* [Institutional environment for the formation of sustainable development strategies at the regional level]. Proceedings from Economic growth of the Republic of Belarus: globalization, innovation, sustainability: *IX Mezhdunarodnaia nauchno-prakticheskaiia konferentsiia (Minsk, 19–20 maia 2016 g.) – IXth International Scientific and Practical Conference (Minsk, May 19-20, 2016)*. (pp. 205-206). Minsk: BGEU [in Russian].